

การประยุกต์ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อสร้างความสมานฉันท์
ในสังคมไทย กรณีศึกษาประชาชนในเขตกรุงเทพมหานคร
Application of Buddhist Laws for Reconciliation of People in Thailand
: A Cause Study People in Bangkok

พระมหาอรุณ ปญฺญารุโน¹, รศ.สงบ เชื้อทอง²,
ดร.กัญจिरา วิจิตรวัชรารักษ์³, นายปริญา ทรีธัญญา⁴
Phramaha Arun Panyaruno¹, Assoc. Prof. Sangob Cheuthong²
Dr.Kanjira Wijitwatchararak³, Parinya Treethanya⁴
คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย
Author for Correspondence :Email: kanjira9@gmail.com

บทคัดย่อ

การประยุกต์ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อสร้างความสมานฉันท์ในสังคมไทย ศึกษากรณีประชาชนในเขตกรุงเทพมหานคร 6 ด้าน คือ ด้านเมตตาทายกรรม ด้านเมตตาจริกรรม ด้านเมตตาโมกกรรม ด้านสาธารณโภคี ด้านศีลสามัญญตา และด้านทิวฐิสามัญญตา ของประชาชนในเขตกรุงเทพมหานคร กลุ่มตัวอย่างประกอบด้วยประชาชน จำนวน 400 คน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยเป็นแบบสอบถามมาตราส่วนประมาณค่า 5 ระดับ จำนวน 30 ข้อ สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล คือ ค่าความถี่ ค่าร้อยละ ค่าคะแนนเฉลี่ย ค่าความเบี่ยงเบนมาตรฐาน การทดสอบค่าที การวิเคราะห์ความแปรปรวนแบบทางเดียว และการทดสอบความแตกต่างเป็นรายคู่โดยวิธีการของเชฟเฟ (Scheffe's method)

ผลการวิจัยพบว่า

1. การประยุกต์ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อสร้างความสมานฉันท์ในสังคมไทยของประชาชนในเขตกรุงเทพมหานคร มีความการประยุกต์ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาโดยรวมอยู่ในระดับมากเมื่อพิจารณาในแต่ละด้านพบว่า ทุกด้านมีการประยุกต์ใช้อยู่ในระดับมาก
2. ประชาชนในเขตกรุงเทพมหานคร มีความการประยุกต์ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาโดยรวมและในแต่ละด้านไม่แตกต่างกัน

คำสำคัญ หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา, ความสมานฉันท์, ประชาชนในกรุงเทพมหานคร

Received: 21/08/62, Revised: 08/09/62, Accepted:12/09/62

Abstract

This study consisted of two purposes; 1) to investigate the application of the Buddhist Laws for the reconciliation of people in Bangkok on 6 aspects, namely, Mettākāyakamma, Mettāvacīkamma, Mettāmanodkamma, Sādhāranabhogitā, Silasāmaññatā and Ditthisāmaññatā, and 2) to compare the application of the Buddhist Laws for the reconciliation of people in Bangkok based on gender, age, status, educational level, career and salary. The researchers collected the data from 400 people in Bangkok during the fiscal year 2011 by questionnaires, and analyzed by using frequency, percentage, mean, standard deviation, t-test, ANOVA, and Scheffe's method.

The results were revealed as followed;

1. The application of the Buddhist Laws for the reconciliation of people in Bangkok was at a high level. When considered all the aspects, it was found that they were at a high level.
2. There was generally no significant difference of applying the Buddhist Laws for all the aspects among the people in Bangkok.

Keywords: Buddhist Laws, Reconciliation, People in Bangkok

บทนำ

ปัจจุบันสังคมไทยกำลังประสบกับวิกฤตการณ์ความขัดแย้ง การแตกแยกของคนในชาติที่ได้ทวีความรุนแรงและยืดเยื้อมากขึ้นทุกวินาที ซึ่งมีสาเหตุเกิดจากความรุนแรงทางโครงสร้างที่ได้ฝังรากลึกลงอย่างยาวนานในสังคมไทย ทำให้เกิดความไม่เสมอภาคเท่าเทียมระหว่างชนชั้นของคนในสังคม รัฐไม่สามารถรักษาผลประโยชน์ของประชาชนได้อย่างแท้จริง เกิดการเสื่อมสลายของความไว้วางใจทางสังคม (Social Trust) ที่มีต่อรัฐ เกิดปรากฏการณ์การแบ่งพวกของประชาชนเป็นฝักฝ่ายอย่างชัดเจนซึ่งเป็นการสร้างสถานะของความเป็นพวกเขาพวกเราหรือความเป็นอื่น และเป็นการสร้างความเกลียดชังจนนำมาสู่การทำลายกันทางความคิด คำพูดและการกระทำของประชาชนในประเทศไทยอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน จนทำให้เกิดปฏิกิริยาของสาธารณชนในเชิงต่อต้านอำนาจรัฐอย่างชัดเจน เช่น การต่อต้านการจัดระเบียบสังคม การต่อต้านการบังคับใช้กฎหมายของภาครัฐ การชุมนุมประท้วงด้วยสันติวิธีจนถึงขั้นใช้กำลังและความรุนแรง

ภาพของประชาชนชาวไทยที่ประหัตประหารกันเอง ถูกถ่ายทอดมาสู่สายตาของคนไทยทั้งประเทศและประชาคมโลกผ่านสื่อต่างๆ อย่างต่อเนื่องเปรียบเสมือนการตอกย้ำความขัดแย้งความรุนแรงให้ฝังรากลึกลงไปในจิตใจของคนไทยทุกคน ในขณะเดียวกันเปรียบเสมือนการกระตุ้นเตือนจิตใจว่าถึงเวลาแล้วที่ประชาชนชาวไทยทุกคนและทุกภาคส่วนของสังคมจะร่วมกันปรับเปลี่ยนวิกฤตการณ์ครั้งยิ่งใหญ่ครั้งนี้ให้กลายเป็นโอกาสครั้งประวัติศาสตร์ของประเทศชาติด้วยการร่วมกันสร้างสังคมไทยให้เป็นสังคมแห่งความสมานฉันท์ ด้วยการเสริมสร้างแนวความคิดในการเคารพซึ่งความแตกต่างหรือความเห็นต่าง เช่น ความแตกต่างทางความคิดความแตกต่างทางวัฒนธรรม เชื้อชาติ และศาสนา (Multiculturalism) ร่วมกันฟื้นฟูกระบวนการหล่อหลอมคุณธรรมจริยธรรม การเสียสละเพื่อส่วนรวม และจิตสำนึกสาธารณะ ประกอบกับการเสริมสร้างวัฒนธรรมแห่งสันติวิธีที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของหลักคุณธรรม ร่วมกันสร้างชุมชนเข้มแข็งที่มีความพร้อมและมีศักยภาพในการจัดการกับปัญหาข้อขัดแย้งที่เกิดขึ้นในชุมชนของตนเองได้ก่อนที่จะลุกลามใหญ่โตกลายเป็นปัญหาความขัดแย้งรุนแรงของประเทศชาติ

ทั้งนี้เพื่อนำมาสู่การมีจุดมุ่งหมายร่วมกันของคนทั้งชาติ นั่นคือ การร่วมกันแก้ปัญหาความขัดแย้ง ความแตกแยกของคนในชาติที่ประสบอยู่ในปัจจุบัน และร่วมกันฟื้นฟูอุปสรรคไปสู่เส้นทางของการเป็นสังคมแห่งความสมานฉันท์ (Reconciliation) และเป็นสังคมที่มีความพร้อมในการรับมือกับปัญหาและสามารถป้องกันความขัดแย้งได้อย่างยั่งยืนเพราะความสมานฉันท์ในสังคมเป็นพื้นฐานสำคัญของความสงบสุข เพราะหากคนไทยทุกคนมีความรักความสามัคคีมีจุดมุ่งหมายเป็นหนึ่งเดียวกันและมีความต้องการร่วมกัน ก็ย่อมเป็นการยากยิ่งที่ศัตรูต่างๆ จากภายนอกและศัตรูภายในประเทศจะสามารถบ่อนทำลายได้ (ทัศนีย์ สาแก้ว, 2552 : 5)

รากฐานของความขัดแย้งในสังคมไทยในปัจจุบัน พบว่าประการแรกนั้น สังคมไทยมีปัญหาความรุนแรงทางโครงสร้างที่เป็นเงื่อนไขของการทำให้เกิดความขัดแย้งในตัวเอง (Built-in Conflict) เนื่องจากอำนาจนิยมและระบบอุปถัมภ์ยังคงฝังรากลึกอยู่ในสังคมไทย โครงสร้างทางอำนาจยังเป็นของชนชั้นนำและนักการเมืองที่มีผลประโยชน์ร่วมกับกลุ่มนายทุน เกิดปัญหาความเหลื่อมล้ำทางสังคมเนื่องจากการกระจายรายได้ที่ไม่เป็นธรรมเกิดช่องว่างระหว่างคนจนกับคนรวย จนก่อให้เกิดความแปลกแยกทางชนชั้นของสังคม ผู้ด้อยโอกาสไม่มีส่วนร่วมอย่างจริงจังในการตัดสินใจนโยบายที่จะส่งผลกระทบต่อตนเอง ประชาชนไม่มีส่วนร่วมทางการเมือง อย่างแท้จริง ความไม่เท่าเทียมกันทั้งหมดนี้ก่อให้เกิดความขัดแย้งที่นำไปสู่ความรุนแรงในสังคมซึ่งยิ่งช่องว่างระหว่างสิ่งที่ควรจะมี (Potentiality) กับสิ่งที่เกิดขึ้นจริงในสังคมยิ่งห่างกันเท่าใดความรุนแรงเชิงโครงสร้างทางสังคมจะยิ่งมีมากขึ้นเท่านั้น (ฉันทนา บรรพศิริโชค, 2550 : 19) จากความรุนแรงเชิงโครงสร้างทางสังคมได้นำมาสู่การขาดความไว้วางใจทางสังคมของประชาชน (Social Trust) เนื่องจากสถาบันทางสังคมและผู้นำไม่สามารถปกป้องผลประโยชน์ของสาธารณชนได้ขาดความยุติธรรมและความเสมอภาคเท่าเทียมในการ

ดำเนินงานขาดความสำนึกรับผิดชอบต่อส่วนรวม (Accountable) จึงส่งผลกระทบต่อสัมพันธภาพและความคาดหวังของประชาชนที่มีต่อรัฐ เมื่อความขัดแย้งได้เกิดขึ้นในสังคมไทยอันเกิดจากความคิดที่แตกต่างในอุดมการณ์ทางการเมือง หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาจึงเป็นส่วนหนึ่งที่มีส่วนในการจัดการความขัดแย้งเพื่อเป็นแนวทางนำไปสู่ความสมานฉันท์ในสังคมไทย นั่นก็คือหลักสาราณียธรรม ซึ่งเป็นหลักการที่จะทำให้เกิดความประสานพร้อมเพรียง สัมครสมานสามัคคีและผนึกร่วมกันเป็นเอกภาพ โดยหลักสาราณียธรรม ที่ประกอบด้วยเมตตาทายกรรม เมตตาวจีกรรม เมตตาโมกกรรม สาธารณโมคิ สีสามัญญตา และทวิญญูสามัญญตานัน มีสาระสำคัญว่าสังคมจะต้องมีเครื่องผูกพันคนให้มีความสามัคคีร่วมมือร่วมใจกัน เพราะการที่แต่ละคนจะอยู่ได้ด้วยดีและเอาศักยภาพของตนมาร่วมสร้างสรรค์สังคมได้ คนเหล่านั้นจะต้องมีความสามัคคีรู้จักร่วมมือกันและอยู่ร่วมกันด้วยดี การร่วมมือกันและอยู่ร่วมกันด้วยดีนั้นมีลักษณะการแสดงออกต่างๆ ซึ่งเน้นความมีเมตตาปรารถนาดีหวังประโยชน์สุขต่อกัน

ดังนั้น จากเหตุปัจจัยดังกล่าวข้างต้น จึงเป็นที่มาของปัญหาที่ทำให้คณะผู้วิจัยมีความสนใจศึกษา เรื่อง “การประยุกต์ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อสร้างความสมานฉันท์ในสังคมไทย ศึกษาเฉพาะกรณีประชาชนในเขตกรุงเทพมหานคร” เพื่อนำผลการวิจัยไปเป็นแนวทางในการบริหารความขัดแย้งและสร้างสัมพันธภาพที่ดีในสังคมไทยต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาการประยุกต์ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อสร้างความสมานฉันท์ในสังคมไทยของประชาชนในเขตกรุงเทพมหานคร
2. เพื่อศึกษาเปรียบเทียบการประยุกต์ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อสร้างความสมานฉันท์ในสังคมไทยของประชาชนในเขตกรุงเทพมหานคร

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง “การประยุกต์ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อสร้างความสมานฉันท์ในสังคมไทยของประชาชนในเขตกรุงเทพมหานคร” ครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงสำรวจ (Survey Research) ซึ่งเป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้แบบสอบถาม (Questionnaire) เป็นเครื่องมือ ซึ่งผู้วิจัยได้กำหนดวิธีการดำเนินการวิจัยตามขั้นตอน ดังต่อไปนี้

1. ประชากร ประชากรที่ศึกษาคือประชาชนในเขตกรุงเทพมหานคร 50 เขต จำนวน 5,710,883 คน โดยใช้เป็นกลุ่มตัวอย่างที่ศึกษา 400 คน
2. กลุ่มตัวอย่าง โดยผู้วิจัยใช้วิธีการดังนี้ กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ คือ ประชาชนทั้ง 50 เขตของกรุงเทพมหานคร โดยการใช้การสุ่มตัวอย่างแบบตารางสุตรสำเร็จรูปของเครซี มอร์แกน (Krejcie &

Morgan) (สุภาพัญญ จริยเศรษฐ์, 2542 : 84) คำนวณได้เป็นกลุ่มอย่างจำนวน 400 คน

3. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ผู้วิจัยได้การสร้างเครื่องมือการวิจัยได้แก่ แบบสอบถาม โดยมีเครื่องมือการสร้างการวิจัย ดังนี้

1. ศึกษาเอกสารตำรา วารสาร สิ่งพิมพ์ต่างๆ และผลงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อแนวทางในการสร้างแบบสอบถาม

2. ร่างแบบสอบถาม นำเสนอต่ออาจารย์ที่ปรึกษาเพื่อพิจารณา แบบสอบถามแบ่งออกเป็น 3 ตอน ดังนี้

ตอนที่ 1 แบบสอบถามลักษณะปัจจัยส่วนบุคคลของประชาชนในเขตพื้นที่กรุงเทพมหานคร

ตอนที่ 2 แบบสอบถามระดับความคิดเห็นในการใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อสร้างความสมานฉันท์

ตอนที่ 3 แบบสอบถามข้อคิดเห็นและเสนอแนะอื่นๆ

3. นำแบบสอบถามฉบับร่างที่ผ่านการพิจารณาจากผู้ทรงคุณวุฒิที่ปรึกษา

4. นำแบบสอบถามที่ได้ปรับปรุงแก้ไขแล้วไปทดสอบใช้กับประชาชนที่ไม่ใช่กลุ่มตัวอย่างจำนวน 30 คน แล้วนำมาวิเคราะห์เพื่อปรับปรุงแบบสอบถาม

5. ผู้วิจัยดำเนินการเก็บข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่างด้วยตนเอง โดยประสานงานกับหน่วยงานผู้เกี่ยวข้อง เช่น สำนักงานเขต หัวหน้าชุมชน เป็นต้น

4. การเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลโดยแจกแบบสอบถามแก่กลุ่มตัวอย่างที่เป็นประชาชนในเขตกรุงเทพมหานคร จำนวน 400 คน ตามที่ได้กำหนดไว้ และรอเก็บแบบสอบถามหลังจากกลุ่มตัวอย่างตอบแบบสอบถามเสร็จเรียบร้อย โดยได้รับแบบสอบถามกลับคืนมาจำนวน 400 ชุด คิดเป็นร้อยละ 100.00

5. การวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยได้ทำการวิเคราะห์ข้อมูลตามขั้นตอนดังนี้ การวิเคราะห์ข้อมูลข้อมูลที่ได้จากการสำรวจ เมื่อตรวจสอบความถูกต้องสมบูรณ์ของข้อมูล จึงกำหนดรหัส ลงรหัส บันทึกข้อมูล และวิเคราะห์ข้อมูลด้วยคอมพิวเตอร์คำนวณค่าสถิติ โดยสถิติที่ใช้วิเคราะห์ข้อมูล ดังนี้ 1) ข้อมูลจากแบบสอบถามตอนที่ 1 เป็นแบบสอบถามเกี่ยวกับข้อมูลส่วนตัวของผู้ตอบแบบสอบถาม สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล ได้แก่ ความถี่ และค่าร้อยละ 2) ข้อมูลจากแบบสอบถามตอนที่ 2 ข้อคำถามเกี่ยวกับลักษณะความคิดเห็นในการใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อสร้างความสมานฉันท์ โดยเป็นข้อคำถามแบบมาตราประมาณค่า 5 ระดับ สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล ได้แก่ ค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน โดยกำหนดน้ำหนักคะแนนในการตอบคำถาม ดังนี้

มากที่สุด	ได้	5	คะแนน
มาก	ได้	4	คะแนน

ปานกลาง	ได้	3	คะแนน
น้อย	ได้	2	คะแนน
น้อยที่สุด	ได้	1	คะแนน

การวิเคราะห์ข้อมูลใช้การหาค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน กำหนดการแปลความหมายค่าเฉลี่ยดังนี้

ค่าเฉลี่ย	4.51 – 5.00	หมายความว่า	ระดับมากที่สุด
ค่าเฉลี่ย	3.51 – 4.50	หมายความว่า	ระดับมาก
ค่าเฉลี่ย	2.51 – 3.50	หมายความว่า	ระดับปานกลาง
ค่าเฉลี่ย	1.51 – 2.50	หมายความว่า	ระดับน้อย
ค่าเฉลี่ย	1.00 – 1.50	หมายความว่า	ระดับน้อยที่สุด

และตอนที่ 3 เป็นแบบสอบถามข้อคิดเห็นและเสนอแนะอื่นๆ ของประชาชนมีความคิดเห็นในการใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อสร้างความสมานฉันท์

การทำการทดสอบสมมติฐานโดยใช้สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลมีรายละเอียดดังนี้

1) ทดสอบตัวแปรเพศ สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลได้แก่ t-test คือ

- ประชาชนในเขตกรุงเทพมหานครที่มีเพศแตกต่างกัน มีการประยุกต์ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อสร้างความสมานฉันท์ในสังคมไทยที่แตกต่างกัน

2) ทดสอบตัวแปรอายุ สถานภาพ ระดับการศึกษา อาชีพ และรายได้ สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล ได้แก่ F-test คือ การวิเคราะห์ความแปรปรวน เมื่อพบความแตกต่างทำการทดสอบเป็นรายคู่ด้วยวิธีของเชฟเฟ (Scheffe's method) ได้แก่

- ประชาชนในเขตกรุงเทพมหานครที่มีอายุแตกต่างกัน มีการประยุกต์ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อสร้างความสมานฉันท์ในสังคมไทยที่แตกต่างกัน

- ประชาชนในเขตกรุงเทพมหานครที่มีสถานภาพแตกต่างกัน มีการประยุกต์ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อสร้างความสมานฉันท์ในสังคมไทยที่แตกต่างกัน

- ประชาชนในเขตกรุงเทพมหานครที่มีระดับการศึกษาแตกต่างกัน มีการประยุกต์ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อสร้างความสมานฉันท์ในสังคมไทยที่แตกต่างกัน

- ประชาชนในเขตกรุงเทพมหานครที่มีอาชีพแตกต่างกัน มีการประยุกต์ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อสร้างความสมานฉันท์ในสังคมไทยที่แตกต่างกัน

- ประชาชนในเขตกรุงเทพมหานครที่มีรายได้แตกต่างกัน มีการประยุกต์ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อสร้างความสมานฉันท์ในสังคมไทยที่แตกต่างกัน

6. สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยได้ใช้สถิติในการวิเคราะห์ข้อมูลดังนี้ 1) การวิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐานทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถามและการวิเคราะห์ข้อเสนอแนะ สถิติที่ใช้ ได้แก่

การแจกแจงความถี่ (Frequency) และค่าร้อยละ (Percentage) 2) ข้อมูลจากแบบสอบถามตอนที่ 2 ข้อคำถามเกี่ยวกับลักษณะความคิดเห็นในการใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อสร้างความสมานฉันท์ โดยเป็นข้อคำถามแบบมาตราประมาณค่า 5 ระดับ สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล ได้แก่ ค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 3) ตอนที่ 3 เป็นแบบสอบถามข้อคิดเห็นและเสนอแนะอื่นๆ ของประชาชนมีความคิดเห็นในการใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อสร้างความสมานฉันท์ การทำการทดสอบสมมติฐานโดยใช้สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลมีรายละเอียดดังนี้

- 1) ทดสอบตัวแปรเพศ สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลได้แก่ t-test คือ
- ประชาชนในเขตกรุงเทพมหานครที่มีเพศแตกต่างกัน มีการประยุกต์ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อสร้างความสมานฉันท์ในสังคมไทยที่แตกต่างกัน
- 2) ทดสอบตัวแปรอายุ สถานภาพ ระดับการศึกษา อาชีพ และรายได้ สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล ได้แก่ F-test คือ การวิเคราะห์ความแปรปรวน เมื่อพบความแตกต่างทำการทดสอบเป็นรายคู่ด้วยวิธีของเชฟเฟ (Scheffe's method)

ผลการวิจัย

จากผลการศึกษาการประยุกต์ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อสร้างความสมานฉันท์ในสังคมไทยของประชาชนในเขตกรุงเทพมหานคร ผู้วิจัยได้นำประเด็นที่น่าสนใจมาอภิปรายผล ดังนี้

1. ผลการวิเคราะห์ปัจจัยส่วนบุคคล
ประชาชนในเขตกรุงเทพมหานคร ทั้ง 50 เขต กลุ่มตัวอย่างจำนวน 400 คน พบว่า กลุ่มตัวอย่างของประชากรที่ศึกษาครั้งนี้ ส่วนใหญ่เป็นเพศหญิง คิดเป็นร้อยละ 52.00 อายุระหว่าง 36 – 45 ปี คิดเป็นร้อยละ 27.50 สถานภาพสมรส คิดเป็นร้อยละ 55.20 ระดับการศึกษาระดับปริญญาตรี คิดเป็นร้อยละ 37.20 อาชีพรับราชการ คิดเป็นร้อยละ 37.20 และ มีรายได้ต่อเดือน 20,001 – 25,000 บาท คิดเป็นร้อยละ 33.20
2. ระดับความคิดเห็นการประยุกต์ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อสร้างความสมานฉันท์ อยู่ในระดับปานกลาง คิดเป็นร้อยละ 51.80 และความคิดเห็นอยู่ในระดับมาก คิดเป็นร้อยละ 48.20 ตามลำดับ
3. การประยุกต์ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อสร้างความสมานฉันท์ในสังคมไทย ของประชาชนในกรุงเทพมหานคร โดยภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง เมื่อพิจารณารายด้าน พบว่า ด้านที่มีค่าเฉลี่ยมากที่สุด คือ ด้านศีลสามัญญตา ค่าเฉลี่ย 3.74 ด้านเมตตาโมกขกรรม ค่าเฉลี่ย 3.58 ด้านทวิญญูสามัญญตา ค่าเฉลี่ย 3.53 ด้านเมตตาจริกรรมและด้านสาธารณโภคี ค่าเฉลี่ย 3.51 การประยุกต์ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อสร้างความสมานฉันท์ในสังคมไทยระดับปานกลาง ด้านเมตตากรรม ค่าเฉลี่ย 3.14

เมื่อพิจารณาความคิดเห็นการประยุกต์ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อสร้างความสมานฉันท์ในสังคมไทย รายด้าน สรุปผลได้ ดังนี้

3.1 ด้านเมตตาทายกรรม (พฤติกรรมทางกาย) พบว่า ข้อที่มีความคิดเห็นการประยุกต์ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อสร้างความสมานฉันท์ระดับมาก คือ การให้ความช่วยเหลือผู้อื่นตามศักยภาพของตนเอง รองลงมา มีความคิดเห็นระดับปานกลาง คือ ข้อที่ให้ความช่วยเหลือสิ่งของแก่ผู้อื่นโดยไม่หวังสิ่งตอบแทน ให้คำปรึกษาหารือเมื่อเพื่อนได้รับความเดือดร้อน การช่วยเหลือเพื่อน และผู้อื่นที่เดือดร้อน มีจิตอาสา/ทำประโยชน์แก่ส่วนรวม และช่วยงานพัฒนาชุมชน/หน่วยงานการกุศล

3.2 ด้านเมตตาวจีกรรม (พฤติกรรมทางวาจา) พบว่า ข้อที่มีความคิดเห็นระดับมาก ในการประยุกต์ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อสร้างความสมานฉันท์ในสังคมไทย คือ ความจริงใจในการสนทนาปราศรัยกับผู้อื่น ไม่พูดคุยนินทาสิ่งที่จะทำให้ผู้อื่นมีความวิตกกังวลใจ และมีการพูดในสิ่งที่เป็นความจริงและเป็นประโยชน์ต่อผู้อื่น ข้อที่มีความคิดเห็นในระดับปานกลาง คือ ไม่ทะเลาะเบาะแว้งกับผู้อื่น ไม่กระทำการสื่อสารหรือใช้วาจาให้แตกแยกในหมู่คณะ และการปราศรัยมีการพูดคุยนอกใจเพื่อให้เกิดความสามัคคีในชุมชน

3.3 ด้านเมตตาโมหกรรม (พฤติกรรมทางใจ) พบว่า ข้อที่มีความคิดเห็นระดับมาก ในการประยุกต์ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อสร้างความสมานฉันท์ในสังคมไทย คือ มีความสุขเสมอ เมื่อเห็นผู้อื่นประสบความสำเร็จ ไม่คิดเบียดเบียนผู้อื่นให้เดือดร้อน มีความปรารถนาดีต่อผู้อื่น และไม่คิดอาฆาตพยาบาทผู้อื่น ข้อที่มีความคิดเห็นระดับปานกลาง คือ มีทัศนคติที่ดีต่อชุมชน/สังคม มีความรู้สึกเห็นอกเห็นใจ เมื่อผู้อื่นได้รับความเดือดร้อน มีจิตสำนึกคิดถึงในเรื่องส่วนรวมก่อนเสมอ

3.4 ด้านสาธารณโภคิ (การแบ่งปัน หรือเสียสละ) พบว่า ข้อที่มีความคิดเห็นระดับมาก ในการประยุกต์ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อสร้างความสมานฉันท์ในสังคมไทย คือ คิดถึงเรื่องส่วนรวมก่อนเสมอ ข้อที่ความคิดเห็นระดับปานกลาง คือ ยอมเสียสละประโยชน์ส่วนตนเพื่อรักษาประโยชน์ส่วนรวม สมัครใจเข้าร่วมกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม ทำกิจกรรมของส่วนรวมต่างๆ ด้วยความพร้อมเพรียงเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ชักชวนผู้อื่นให้เข้าร่วมทำกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม และเสียสละและแบ่งปันสิ่งของให้แก่ผู้อื่น

3.5 ด้านศีลสามัญญตา (การเคารพกฎ/ระเบียบทางสังคม) ข้อที่มีความคิดเห็นระดับมากในการประยุกต์ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อสร้างความสมานฉันท์ในสังคมไทย คือ มีค่านิยมที่ดีเกี่ยวกับความเป็นไทย ปฏิบัติตนตามแบบแผน/กฎระเบียบของชุมชน มีการปฏิบัติตามแบบบุคคลที่ได้รับการยกย่องในทางที่ดีงาม และไม่ละเมิดแบบแผนที่ดีงามของศาสนาหรือสังคมอื่น ข้อที่มีความคิดเห็นระดับปานกลาง คือ ปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดีในการทำกิจกรรมเพื่อส่วนรวม

3.6 ด้านทฤษฎีสามัญญตา (การให้เกียรติกันและกัน) ข้อที่มึ่ความคิดเห็นระดับมาก ในการประยุกต์ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อสร้างความสมานฉันท์ในสังคมไทย คือ เคารพสิทธิซึ่งกันและกัน ให้อภัยซึ่งกันและกัน รับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น ข้อที่มึ่ความคิดเห็นระดับปานกลาง คือ รู้จักปรับตัวให้เข้ากับผู้อื่นและยอมรับความแตกต่างระหว่างบุคคล ทำงานร่วมกันได้แม้มีความคิดที่แตกต่างกัน

4. การเปรียบเทียบการประยุกต์ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อสร้างความสมานฉันท์ในสังคมไทย กรณีศึกษาประชาชนในเขตกรุงเทพมหานคร จำแนกตามข้อมูลส่วนบุคคล

การเปรียบเทียบการประยุกต์ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อสร้างความสมานฉันท์ในสังคมไทย กรณีศึกษาประชาชนในเขตกรุงเทพมหานคร จำแนกตามข้อมูลส่วนบุคคล ได้แก่ เพศ อายุ สถานภาพ ระดับการศึกษา อาชีพ และรายได้ ผู้วิจัยได้ตั้งสมมติฐานไว้ทั้งหมด 6 สมมติฐาน ซึ่งผลการทดสอบสมมติฐาน พบว่า ยอมรับทั้ง 6 สมมติฐาน ดังนี้

4.1 กลุ่มตัวอย่างของประชาชนในเขตกรุงเทพมหานคร พบว่า เพศที่แตกต่างกัน มีการประยุกต์ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อสร้างความสมานฉันท์ในสังคมไทย ทั้ง 6 ด้าน แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05

4.2 กลุ่มตัวอย่างของประชาชนในเขตกรุงเทพมหานคร พบว่า ช่วงอายุที่แตกต่างกัน มีการประยุกต์ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อสร้างความสมานฉันท์ในสังคมไทย ทั้ง 6 ด้าน แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05

4.3 กลุ่มตัวอย่างของประชาชนในเขตกรุงเทพมหานคร พบว่า สถานภาพสมรสที่แตกต่างกัน มีการประยุกต์ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อสร้างความสมานฉันท์ในสังคมไทย ทั้ง 6 ด้าน แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05

4.4 กลุ่มตัวอย่างของประชาชนในเขตกรุงเทพมหานคร พบว่า ระดับการศึกษา ที่แตกต่างกัน มีการประยุกต์ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อสร้างความสมานฉันท์ในสังคมไทย ทั้ง 6 ด้าน แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05

4.5 กลุ่มตัวอย่างของประชาชนในเขตกรุงเทพมหานคร พบว่า อาชีพที่แตกต่างกัน มีการประยุกต์ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อสร้างความสมานฉันท์ในสังคมไทย ทั้ง 6 ด้าน แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05

4.6 กลุ่มตัวอย่างของประชาชนในเขตกรุงเทพมหานคร พบว่า รายได้ที่แตกต่างกัน มีการประยุกต์ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อสร้างความสมานฉันท์ในสังคมไทย ทั้ง 6 ด้าน แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05

สรุป

1. จากการศึกษาครั้งนี้ พบว่า ความคิดเห็นของประชาชนในเขตกรุงเทพมหานคร ในการประยุกต์ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อสร้างความสมานฉันท์ในสังคมไทย ส่วนใหญ่เป็นเพศหญิง อายุระหว่าง 36- 45 ปี สถานภาพสมรส การศึกษาระดับปริญญาตรี มีอาชีพรับราชการและมียรายได้ต่อเดือน 20,001 – 25,000 บาท มีการประยุกต์ใช้หลักธรรมเพื่อสร้างความสมานฉันท์ในระดับมาก คือความพอใจร่วมกัน พร้อมใจกัน การประนีประนอม การไกล่เกลี่ย การทำให้ปรองดอง การทำให้คืนดีกัน การทำให้ลงรอยกัน รวมถึงความกลมเกลียว ความสามัคคี ความร่วมมือ ความเห็นพร้อมกัน ทำให้เกิดความเข้าใจ ได้เรียนรู้ซึ่งกันและกัน และมีความเอื้ออาทร และช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ซึ่งสอดคล้องกับงานศึกษาวิจัยของกองวิจัยทางการศึกษากรมวิชาการ (2546 : บทคัดย่อ) ที่ศึกษาวิจัยเรื่องการศึกษาสภาพการจัดการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างคุณลักษณะที่นำไปสู่ความสมานฉันท์และเอื้ออาทรต่อกัน : กรณีศึกษาโรงเรียนประถมศึกษามีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสภาพการจัดการเรียนรู้ของสถานศึกษาที่เอื้อต่อการเสริมสร้างคุณลักษณะที่นำไปสู่ความสมานฉันท์และเอื้ออาทรต่อกันและเพื่อหาแนวทางการจัดการเรียนรู้ของสถานศึกษาที่มีประสิทธิภาพในการเสริมสร้างคุณลักษณะที่นำไปสู่ความสมานฉันท์และเอื้ออาทรต่อกัน (1) ผู้บริหารโรงเรียนต้องประพฤติปฏิบัติตนอย่างเป็นแบบอย่าง เป็นแกนนำในการกำหนดนโยบาย ส่งเสริม สนับสนุน ช่วยเหลือ อำนวยความสะดวกในการจัดการเรียนรู้ที่เอื้อต่อความสมานฉันท์และเอื้ออาทรต่อกัน สร้างจิตสำนึกความสมานฉันท์และเอื้ออาทรให้เกิดขึ้นกับครูในโรงเรียน (2) ครู ต้องประพฤติตนอย่างเป็นแบบอย่าง ประพฤติตามนโยบาย และโครงการของโรงเรียนร่วมกันตั้งไว้ มีความสามัคคีในหมู่คณะ ร่วมมือในการดำเนินงานเพื่อความสำเร็จขององค์กร (3) นักเรียน นำสิ่งที่เรียนรู้ไปปฏิบัติต่ออย่างจริงจัง มีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ ดูแลเอาใจใส่ และมีความเห็นอกเห็นใจกัน (4) ผู้ปกครองดูแลเอาใจใส่การประพฤติปฏิบัติของบุตรหลานร่วมกับโรงเรียนประพฤติดนเป็นแบบอย่างที่ดี ให้ความร่วมมือกับทางโรงเรียนทั้งด้านการปฏิบัติ และร่วมแสดงความคิดเห็น ชี้แนะสิ่งที่ประโยชน์แก่โรงเรียน (5) กรรมการสถานศึกษาให้ข้อคิด ข้อเสนอแนะ แนวปฏิบัติแก่สถานศึกษาและชุมชนร่วมดำเนินกิจกรรมของโรงเรียน ให้การสนับสนุนการจัดกิจกรรม/งบประมาณกับทางโรงเรียนกองวิจัยทางการศึกษา

2. การเปรียบเทียบการประยุกต์ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อสร้างความสมานฉันท์ในสังคมไทย กรณีศึกษาประชาชนในเขตกรุงเทพมหานคร พบว่า เพศ อายุ สถานภาพสมรส อาชีพ ระดับการศึกษา และรายได้ ที่แตกต่างกันของประชาชน มีการประยุกต์ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อสร้างความสมานฉันท์ในสังคมไทย แตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ที่ระดับความเชื่อมั่น 0.05 และเมื่อพิจารณารายด้าน พบว่ามีความแตกต่างกัน ด้วยสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของประชาชนในเขตกรุงเทพมหานครนั้น มีลักษณะที่เป็นพื้นที่หัวใจของการบริหารประเทศและหลากหลาย ผลกระทบที่เกิดขึ้นในเรื่องการประยุกต์ใช้หลักธรรมทางพระพุทธ

ศาสนาเพื่อความสมานฉันท์ในสังคมไทย จึงทำให้แตกต่างกันในทุกด้าน อันจักเป็นเพราะสังคมไทยเป็นสังคมที่ไม่ชอบการเผชิญหน้า ละเลยความขัดแย้ง จึงทำลักษณะส่วนบุคคลในภาพรวมของประชาชนในกรุงเทพมหานคร มีความแตกต่างกันในทุกด้าน สอดคล้องกับการศึกษาของกรมวิชาการ (2545: บทคัดย่อ) ศึกษาเรื่องดัชนีวัดความสมานฉันท์เอื้ออาทรต่อสังคมไทย โดยใช้เทคนิคเดลฟาย ผลการวิจัยพบว่า (1) ความสมานฉันท์ หมายถึง ความร่วมมือร่วมใจ หรือสามัคคี ความเอื้ออาทร หมายถึง ความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน (2) คุณลักษณะของเด็กที่มีความสมานฉันท์ คือ มีความสามัคคี และให้ความร่วมมือกับผู้อื่น (3) คุณลักษณะของเด็กที่มีความเอื้ออาทร คือ มีน้ำใจ และมีความเมตตา กรุณา (4) พฤติกรรมที่ส่งเสริมให้เด็กมีความสมานฉันท์ คือ ทำกิจกรรมร่วมกับผู้อื่น มีโอกาสช่วยเหลือกัน รับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น (5) พฤติกรรมที่ส่งเสริมให้เด็กมีความเอื้ออาทร คือ มีน้ำใจช่วยเหลือเกื้อกูลกัน และเห็นอกเห็นใจ (6) ปัจจัยด้านบริบทที่เด็กจะดำเนินการให้สำเร็จ โดยใช้ความสมานฉันท์และความเอื้ออาทร คือ มีบรรยากาศที่เอื้อให้เด็กเกิดความสมานฉันท์และความเอื้ออาทร และจัดสิ่งแวดล้อมให้เด็กทำงานร่วมกัน (7) ปัจจัยด้านกระบวนการที่เด็กจะดำเนินการให้สำเร็จ โดยใช้ความสมานฉันท์ และความเอื้ออาทร คือ ครูต้องจัดกิจกรรมที่มุ่งเน้น การพัฒนาความสมานฉันท์ และเอื้ออาทร จัดประสบการณ์ให้เด็กมีความเมตตา กรุณา (8) ปัจจัยด้านผลผลิตที่เด็กจะดำเนินการให้สำเร็จ โดยใช้ความสมานฉันท์และความเอื้ออาทร คือ เด็กยอมรับและเห็นคุณค่าของความสมานฉันท์และเอื้ออาทร ครูและเด็ก เห็นคุณค่าและนำความสมานฉันท์ และเอื้ออาทรไปใช้ในชีวิตประจำวัน และเด็กมีพฤติกรรมความสมานฉันท์และเอื้ออาทร (9) ปัจจัยที่ส่งผลให้เด็กมีความสมานฉันท์ คือ ไม่มีกิจกรรมที่ให้โอกาสเด็กสมานฉันท์ ไม่ให้เด็กมีโอกาสร่วมกัน เด็กคิดแต่ประโยชน์ตนเอง และเห็นแก่ตัว (10) ปัจจัยที่ส่งผลให้เด็กไม่มีความเอื้ออาทร คือ เด็กเห็นแก่ตัว และเด็กชอบเอาเปรียบ (11) แนวทางที่ทางโรงเรียนหรือผู้เกี่ยวข้องกับการศึกษา ต้องดำเนินการเพื่อช่วยให้เด็กมีความสมานฉันท์และเอื้ออาทร คือ ส่งเสริมให้เด็กได้ช่วยเหลือกันและทำงานเป็นกลุ่ม สร้างสิ่งแวดล้อมที่เป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นถึงความสมานฉันท์และเอื้ออาทร และควรจัดบรรยากาศให้มีความสมานฉันท์และเอื้ออาทร

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

1.1 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

ภาครัฐที่มีอำนาจในการปกครอง ควรรณรงค์ส่งเสริมให้นำหลักสาราณียธรรมนี้ไปใช้เพิ่มพูนความรู้คู่คุณธรรมแก่ประชาชน เพื่อการพัฒนาคน สังคม ประเทศชาติ ในการอยู่ร่วมกันอย่างสร้างสรรค์สามัคคี เพื่อความสมานฉันท์ในสังคมไทย

1.2 ข้อเสนอแนะสำหรับผู้ปฏิบัติ

- 1) ผู้ที่จะนำหลักสราณียธรรมนี้ไปใช้ ควรทำการศึกษารายละเอียดต่างๆ ของหลักสราณียธรรมให้เข้าใจโดยละเอียด เมื่อนำหลักธรรมนี้ไปใช้จะได้บรรลุตามวัตถุประสงค์ที่ต้องการ
- 2) ผู้นำสังคม หรือชุมชน ควรเปิดโอกาสให้ประชาชนในสังคม หรือชุมชน ได้มีการแสดงความคิดเห็นของตนเองต่อสาธารณชนอย่างสม่ำเสมอ เพื่อเป็นการฝึกการรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่นโดยปราศจากอคติ รวมทั้งเป็นการฝึกคิดที่แตกต่างจากสิ่งที่ตนเองพึงมี และควรหากิจกรรมที่ทำให้ผู้เรียนเกิดความคิดได้หลากหลาย เพื่อฝึกการอภิปราย และหาข้อสรุปภายใต้ความคิดที่หลากหลาย โดยเน้นที่การเรียนรู้ เข้าใจ เคารพ และมิตรภาพระหว่างกัน
- 3) องค์กร หรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับราชการหรือเอกชน ควรจัดอบรมเพื่อพัฒนาการคิดเชิงสมานฉันท์ และทักษะการอยู่ร่วมกันอย่างสมานฉันท์ให้กับผู้นำชุมชน หรือผู้มีอิทธิพลต่อประชาชนในสังคมนั้นๆ เพื่อจะได้นำความรู้ ประสบการณ์ ไปถ่ายทอดและพัฒนาความสมานฉันท์ให้เกิดขึ้นกับประชาชนในชุมชนของตน เพื่อจะได้ทำให้อยู่ในสังคมอย่างมีความสุข เอื้ออาทร เข้าใจกันและกันมากขึ้น

2. ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

- 1) ควรมีการศึกษาวิจัยเพื่อนำการประยุกต์ใช้หลักธรรมเพื่อความสมานฉันท์โดยหลักพุทธธรรมอื่นๆ เพื่อเป็นแนวทางแห่งความสมานฉันท์ในรูปแบบต่างๆ ต่อไป เพื่อพัฒนาการคิดเชิงสมานฉันท์ให้กับพระภิกษุสามเณรและประชาชนทั่วไป
- 2) ควรสร้างหลักสูตรอบรมหลักพระพุทธศาสนาในการพัฒนาการคิดเชิงสมานฉันท์ และทักษะการสนทนาคิดเชิงสมานฉันท์ เพื่อนำความรู้และประสบการณ์ที่ได้ไปพัฒนาการคิดเชิงสมานฉันท์ให้กับผู้สนใจต่อไป

บรรณานุกรม

- กองวิจัยทางการศึกษา กรมวิชาการ. (2546). การศึกษาสภาพการจัดการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างคุณลักษณะที่นำไปสู่ความสมานฉันท์และเอื้ออาทรต่อกัน : กรณีศึกษาโรงเรียนประถมศึกษา. กรุงเทพฯ : กระทรวงศึกษาธิการ.
- กองวิจัยทางการศึกษา กรมวิชาการ. (2545). ดัชนีชี้วัดความสมานฉันท์และเอื้ออาทรต่อสังคมไทย โดยใช้เทคนิคเดลฟาย. กรุงเทพฯ : กระทรวงศึกษาธิการ.
- ฉันทนา บรรพศิริโชค. (2550). ความเข้าใจเบื้องต้นเกี่ยวกับสันติวิธีและธรรมชาติของความขัดแย้งในสังคมไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วารสารแสงอีสาน

มหาวิทยาลัยมหาสารคาม วิทยาลัย วิทยาเขตอีสาน

ทัศนีย์ साแก้ว. (2552). ความไว้วางใจของประชาชนกับการเสริมสร้างความสมานฉันท์เพื่อแก้ไข
ปัญหาความขัดแย้งในสังคมไทย. สถาบันวิจัยทางยุทธศาสตร์ สถาบันวิชาการป้องกัน
ประเทศ.

สุภาเพ็ญ จริยะเศรษฐ์. (2542). ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับงานวิจัย. กาญจนบุรี : สถาบันราชภัฏ
กาญจนบุรี.